

Лілія Миколаївна СВОРОБОВИЧ

кандидат економічних наук, викладач кафедри управління персоналом і економіки праці,
Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: lilisvor@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

**РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ**

Своробович, Л. М. Роль людського капіталу в розвитку територіальних соціально-економічних систем // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. : М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 3 (67). С. 184–198.

Анотація. У статті розглянуто еволюцію наукових поглядів на роль людини в соціально-економічних процесах, соціально-економічну сутність категорії «людський капітал» та його основні складові. Визначено, що на сьогоднішній день надзвичайно важливим і актуальним є аналіз рівня розвитку людського потенціалу як показника ефективності та конкурентоспроможності соціально-економічної системи. Досліджено різні теоретичні підходи до оцінки людського потенціалу як на рівні держави, так і регіону. Проаналізовано та порівняно підходи до розрахунку індексу розвитку людського потенціалу за допомогою методики розробленої ООН та національної методики. Наведено показники розвитку людського капіталу України за період з 1990 по 2017 рр. Визначено місце України у світовому рейтингу за показником розвитку людського капіталу, проведено порівняльний аналіз ІЛР країни з найбільш розвиненими країнами та країнами СНД. Аналіз міжнародного досвіду розрахунку регіональних індексів людського розвитку засвідчив, що їх переважна частина зосереджується на трьох традиційних напрямках людського розвитку: тривалому та здоровому житті, освітніх здобутках та рівні добробуту населення. Надано рекомендації щодо зближення національної та зарубіжних методик оцінки людського потенціалу. Визначено проблеми розвитку людського капіталу в Україні. Наголошено на необхідності інвестицій в людський капітал, який виступає найважливішим фактором економічного зростання країни і добробуту суспільства. Запропоновано рекомендації щодо стратегічних пріоритетів державної соціально-економічної політики, спрямованої на розвиток та збереження людського потенціалу країни.

Ключові слова: людський капітал; індекс розвитку людського потенціалу; індекс регіонального людського розвитку; освіта; охорона здоров'я; рівень та тривалість життя; добробут та гідні умови праці; інвестиції в людський капітал.

Лилия Николаевна СВОРОБОВИЧ

кандидат экономических наук, преподаватель кафедры управления персоналом
и экономики труда, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: lilisvor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

**РОЛЬ ЛЮДСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ**

Своробович, Л. Н. Роль людского капитала в развитии территориальных социально-экономических систем // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. : М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 3 (67). С. 184–198.

Аннотация. В статье рассмотрены эволюция научных взглядов на роль человека в социально-экономических процессах, социально-экономическую сущность категории «человеческий капитал» и его основные составляющие. Определено, что на сегодняшний день чрезвычайно важным и актуальным является анализ уровня развития человеческого потенциала как показателя эффективности и конкурентоспособности социально-экономической системы. Исследованы различные теоретические подходы к оценке человеческого потенциала как на уровне государства, так и региона. Проанализированы и сравнены подходы к расчету индекса развития человеческого потенциала с помощью методики разработанной ООН и национальной методики. Приведены показатели развития человеческого капитала Украины за период с 1990 по 2017 гг. Определено место Украины в мировом рейтинге по показателю развития человеческого капитала, проведен сравнительный анализ ИЧР страны с наиболее развитыми странами и странами СНГ. Анализ международного опыта расчета региональных индексов человеческого развития показал, что их большая часть концентрируется на трех традиционных направлениях человеческого развития: продолжительной и здоровой жизни, образовательных достижениях и уровне благосостояния населения. Даны рекомендации по

сближению национальной и зарубежных методик оценки человеческого потенциала. Определены проблемы развития человеческого капитала в Украине. Отмечена необходимость инвестиций в человеческий капитал, который выступает важнейшим фактором экономического роста страны и благосостояния общества. Предложены рекомендации по стратегическим приоритетам государственной социально-экономической политики, направленной на развитие и сохранение человеческого потенциала страны.

Ключевые слова: человеческий капитал; индекс развития человеческого потенциала; индекс регионального человеческого развития; образование; здравоохранение; уровень и продолжительность жизни; благосостояние и достойные условия труда; инвестиции в человеческий капитал.

Liliya SVOROVICH

PhD in Economics, Lecturer of Personnel Management and Labor Economics Department,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: lilisvor@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

ROLE OF HUMAN CAPITAL IN TERRITORIAL SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS DEVELOPMENT

Svorovich, L. (2018). Role of human capital in territorial social and economic systems development. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Rol ľudského kapitalu v rozvytku terytorialnykh sotsialno-ekonomichnykh system; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Вісник соціально-економічних досліджень (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3 (67), pp. 184–198.

Abstract. The evolution of scientific views on the human role in socio-economic processes, the socio-economic essence of the category «human capital» and its main components are considered in the article. Today is extremely important and relevant the analysis of human potential development level as an indicator of socio-economic system efficiency and competitiveness, is determined. Different theoretical approaches to assessing of human potential at both state and region level are investigated. The approaches to calculating of human potential development index with UN and national methodology are analyzed and compared. The indexes of Ukrainian human capital development for the period from 1990 to 2017 are given. The place of Ukraine in the world ranking to the indicator of human capital development is determined, a comparative analysis of the country's HCI with the most developed countries and CIS countries was conducted. The analysis of international experience in the calculation of regional human development indices has shown that their overwhelming part focuses on three traditional trends of human development: long and healthy life, educational achievements and wellbeing at the population level. Recommendations on the national and foreign methods convergence of human potential assessment are given. The problems of human capital development in Ukraine are determined. The necessity of investments in human capital, which is the most important factor of the country economic growth and the welfare of society, is emphasized. Recommendations on the state socio-economic policy strategic priorities, aimed at development and preservation of country's human potential are proposed.

Keywords: human capital; human development index; regional human development index; education; health care; level and life expectancy; well-being and decent working conditions; human capital investments.

JEL classification: J240

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку країн обумовлюють зростання ролі людського капіталу, необхідність його збереження та розвитку. Людський капітал є одним із найцінніших ресурсів суспільства та головних чинників розвитку і конкурентоспроможності територіальних соціально-економічних систем. Якісні та кількісні характеристики людського капіталу впливають на економічне зростання у будь-якій країні. Цифровізація усіх сфер господарської діяльності, стрімкий розвиток високотехнологічних виробництв в багатьох країнах та перехід до шостого технологічного укладу створюють величезний попит на висококваліфіковану робочу силу та підвищують вимоги до кваліфікаційного рівня працівників, їх освіти та інших якісних характеристик, які визначають цінність людського капіталу.

Не зважаючи на те, що Україна має доволі потужний людський потенціал, про що свідчить її місце у світових рейтингах, варто зазначити, що останніми роками спостерігаються вкрай негативні явища, пов'язані зі значним відтоком кваліфікованої робочої сили та працездатної молоді до країн Європейського Союзу, що створює «кадровий голод»

на внутрішньому ринку праці та зменшує перспективи економічного зростання країни. Суттєвим поштовхом для цього стало також отримання безвізового режиму з країнами ЄС.

Головними причинами такої негативної ситуації є низький рівень оплати праці та соціальних стандартів, недостатня державна підтримка або відсутність дієвих програм розвитку людського потенціалу в країні. Зважаючи на це, одними з пріоритетних завдань державної політики в Україні мають стати заходи щодо збереження людського капіталу, людського розвитку та забезпечення пов'язаних з ними соціальних інвестицій.

Вирішення цих завдань потребує перегляду державної соціально-економічної політики, розробки наукового та інформаційно-методичного забезпечення та обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Економічна категорія «людський капітал» була розвинена в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених, які переважно розглядали її теоретичний аспект. В сучасних динамічних ринкових умовах формування людського капіталу дедалі більше стає основою економічного зростання, радикальних структурних зрушень та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності країни.

Поглиблення концепцій людського капіталу та людського розвитку знайшло відображення в працях багатьох вітчизняних науковців, таких як Д. Богині, О. Бородіної, С. Вересюк [1], С. Вовканича, А. Гайдуцького [2, с.82–86], О. Грішньої [3], М. Долішнього [4], Г. Задорожного, Е. Лібанової [5], М. Семикіної, Л. Семів, О. Стефанишин та ін.

Актуальні проблеми та перспективи розвитку людського капіталу в Україні були висвітлені в працях В. Близнюка, О. Головінова, О. Іляш [6, с.141–145], С. Климка, А. Колота, Н. Лук'яненка, В. Приймака [7] та багатьох інших науковців.

Науковці В. Мамаєва [8, с.13] та О. Балацький [9, с.145], аналізуючи стан людського розвитку країни, використовують Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), розрахований за методологією ООН. Проблеми якості та рівня життя населення регіону розглядаються вченими О. Грішньою [3, с.109], Е. Лібановою [10, с.115], О. Макаровою [11, с.42] через призму національної методики побудови індексів регіонального людського розвитку.

Серед зарубіжних вчених, які розглядали роль людського капіталу у формуванні стійкої та зростаючої економіки, можна виділити таких як Г. Беккер [12], Д. Белл, Л. Едвісон, М. Кастельс, Дж. Коулмен [13, с.121–139], М. Мелоун, І. Росс, Т. Стюарт, Т. Шульц та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне існуючим науковим напрацюванням за вищезазначеною проблематикою як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, враховуючи наявність різних підходів до трактування поняття «людського капіталу», його ролі в економічному розвитку регіону та країни, а також відмінність методологій оцінювання розвитку людського потенціалу за національною та міжнародною методологією, вважаємо за потрібне продовжити дослідження цих дискусійних питань та викласти власне бачення щодо їх вирішення. У зв'язку з цим, важливим питанням є також розробка та надання пропозицій щодо формування стратегічних орієнтирів розвитку людського капіталу в Україні як головної рушійної сили суспільно-економічного прогресу.

Постановка завдання. Метою статті є: узагальнення розуміння економічної категорії «людський капітал»; визначення його ролі в економічному розвитку регіону та країни, а також окреслення проблем та перспектив розвитку в Україні; дослідження відмінностей у розрахунку показників розвитку людського потенціалу за національною та міжнародною методологіями; формування рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів державної політики, спрямованої на розвиток та збереження людського потенціалу країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток теорій робочої сили обумовив еволюцію підходів до визначення категорій «робоча сила», «трудова потенціал» та перехід до категорій «людський капітал» та «людські ресурси» (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція наукових поглядів на роль людини в соціально-економічних процесах
(систематизовано автором на основі [1–10])

Концепція	Категорія	Визначення категорії	Хронологія активного використання	Трактування ролі людини у соціально-економічних процесах
Інструментальний (економічний) підхід				
Робочої сили	Робоча сила	Здатність людини до праці	з XIX ст. по даний час	Людина як носій здібностей і рис, які можуть бути використані в процесі праці
	Трудові ресурси	Сукупність носіїв робочої сили (фактор виробництва)	20-ті роки XX ст. по даний час	Людина як пасивний об'єкт зовнішнього управління, облікова одиниця працездатного населення
Трудового потенціалу	Трудовий потенціал	Сукупність можливостей населення до праці	70-80 рр. XX ст. по даний час	Людина – головна рушійна сила суспільного виробництва, що характеризується кількісними і якісними характеристиками працездатного населення
	Економічно активне населення	Населення у віці 15–70 років, що пропонує свою працю на ринку праці (зайняті та безробітні)	початок 90-х рр. XX ст. по даний час	Людина як суб'єкт, який характеризується своїми потребами й інтересами на ринку праці
Людського капіталу	Людський капітал	Запас знань, здібностей і мотивацій	Кінець 70-х рр. – початок 90-х рр. XX ст. по даний час	Людина як об'єкт найефективніших інвестицій і суб'єкт, який перетворює їх на продуктивні здібності з метою подальшої реалізації у виробництві
Людських ресурсів	Людські ресурси	Сукупність потенціалів людини	Кінець 70-х рр. XX ст. по даний час	Людина – головна рушійна сила НТП, виробничого зростання

У сучасних умовах розвиток управління людськими ресурсами й персоналом усе більше орієнтується на теорії людського капіталу.

Засновниками сучасної теорії людського капіталу є Г. Беккер і Т. Шульц. У своїй праці «Людський капітал» (1964) Г. Беккер дав таке визначення людського капіталу: «Людський капітал – це капітал, який формується шляхом інвестицій в людину (витрат на освіту, підготовку на виробництві, охорону здоров'я та інші складові, що примножують параметри людського фактора)» [12].

В економічній літературі широко дискутується сутність та визначення категорії «людський капітал». Так, Т. Шульц (1961) надає таке визначення: «Людський капітал – сукупність знань, здібностей та кваліфікації, що забезпечують провідну функцію засобів виробництва та предметів тривалого користування», а вчений Х. Боуен (1977) стверджує, що «Людський капітал складається із набутих знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені людські істоти і які можуть бути використані протягом певного періоду часу для виробництва товарів та послуг». О. Тоффлер (1991) вважає, що «Людський капітал – це символічний капітал, який, на відміну від традиційних форм капіталу, є невичерпним і одночасно доступним необмеженій кількості користувачів без будь-яких обмежень».

Науковець О. А. Грішнова (2006) вважає, що «Людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинених внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу» [3, с.16–17].

Для оцінки людського капіталу різних країн ООН використовує Індекс людського розвитку (ІЛР).

За даними оновленого статистичного звіту ООН «Human Development Report» в 2017 році Індекс розвитку людського потенціалу в Україні склав 0,751 та країна посіла 88 місце серед 189 країн у світовому рейтингу [14].

Індекси та показники розвитку людського потенціалу в Україні в 2017 році наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Індекси та показники розвитку людського потенціалу в Україні в 2017 році
(складено автором за даними [15])

№ з/п	Назва показника / Складова	Показник
1	Очікувана тривалість життя при народженні (роки) / Здоров'я	72,1
2	Очікувані роки навчання (років) / Освіта	15,0
3	Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (2011 PPP \$) / Дохід / Склад ресурсів	8,13
4	Скорегований за нерівністю ІЛР / Нерівність	0,701
5	Індекс гендерного розвитку / Гендерна рівність	0,993
6	Працюючі бідні за ППП \$ 3,10 на добу (% від загальної зайнятості) – Бідність	0,3
7	Зайнятість до загальної чисельності населення (% у віці від 15 років і старше) – Робота, зайнятість та вразливість	49,1
8	Штрафи на вбивство (на 100 000 осіб) – Безпека людини	6,3
9	Експорт та імпорт (% ВВП) – Торгівля та фінансові потоки	102,2
10	Користувачі Інтернету, загальна (% населення) – Мобільність та комунікація	52,5
11	Викиди вуглекислого газу на душу населення (тон) – Екологічна стійкість	5,0
12	Загальна кількість населення (мільйонів) – Демографія	44,2
13	Кваліфікована робоча сила (% робочої сили) – Соціально-економічна стійкість	98,1

Не зважаючи на те, що за 2017 рік Україна отримала значення ІЛР 0,751, цей показник є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771. У період з 1990 по 2017 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилася на 2,3 роки, очікувана тривалість навчання збільшилася на 2,2 роки, а середня кількість років навчання зросла на 2,6 роки. Останнім часом рівень життя в Україні, що визначається валовим національним доходом (ВНД) на душу населення, дещо зріс: приблизно на 9% у 2015–2017 рр. Більш детальний аналіз компонентів ІЛР, представлений в

оновленій статистиці ПРООН 2018 року, засвідчує нерівний розподіл показників по освіті, середній тривалості життя та доходах серед жінок та чоловіків у різних країнах [16].

Динаміка індексу людського розвитку в Україні в 1990–2017 рр. наведена на рис. 1.

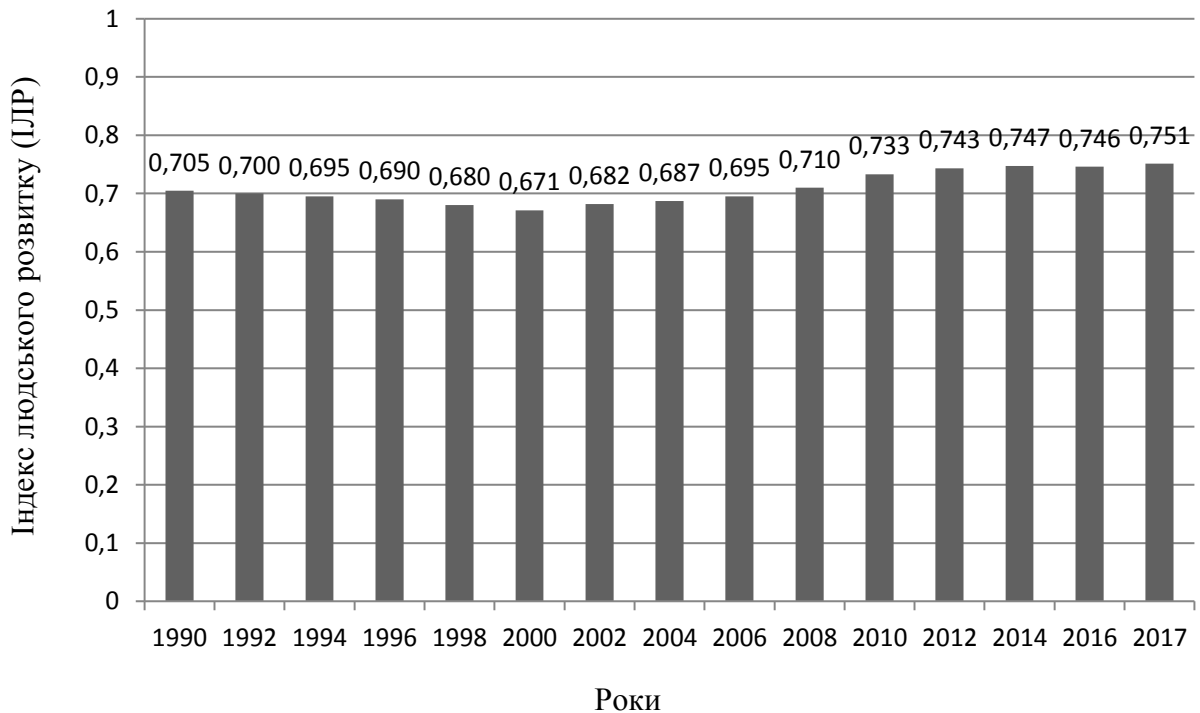

Рис. 1. Динаміка індексу людського розвитку (ІЛР) в Україні в 1990–2017 рр. (побудовано автором за даними [14])

Між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Дитина, народжена зараз у Норвегії – країні з найвищим ІЛР – ймовірно проживе понад 82 роки і навчатиметься майже 18 років. Водночас хлопчик, народжений в Україні, найімовірніше проживе 63 роки і присвятить навчанню 12 років. Хоча значна нерівність виникає у багатьох країнах, включаючи деякі найзаможніші країни, в середньому такі країни як Україна, де фіксується нижчий рівень людського розвитку, зазнають більших втрат.

Варто зазначити, що ІЛР, як і всі середні показники, приховує нерівність розподілу людського розвитку серед населення на рівні країни. У зв'язку з цим, у 2010 році ООН представило Індекс людського розвитку з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН), який враховує нерівність у всіх трьох площинах ІЛР шляхом «вирахування» середнього значення кожної площини відповідно до її рівня нерівності.

ІЛР України за 2017 рік становить 0,751. Проте, коли значення зменшується з урахуванням нерівності, ІЛР знижується до 0,701. Втрата у 6,6% зумовлена нерівномірністю розподілу індексів за такими площинами ІЛР, як валовий національний дохід (ВНД), середня тривалість життя та рівень знань.

У 2014 році Офіс доповідей про людський розвиток ООН запровадив новий індикатор – Індекс гендерного розвитку (ІГР), – розрахунки якого здійснювалися на основі Індексу людського розвитку, диференційованого за статевою ознакою, та визначений як співвідношення жіночого і чоловічого ІЛР. ІГР вимірює гендерну нерівність у досягненнях у трьох основних сферах людського розвитку: 1) здоров'я (визначається за співвідношенням очікуваної тривалості життя серед жінок та чоловіків при народженні); 2) освіта (вимірюється за співвідношенням очікуваної тривалості навчання для дітей та дорослих віком від 25 років); 3) можливість вільно розпоряджатися економічними ресурсами (вимірюється очікуваним ВНД на душу населення для чоловіків та жінок) [16].

Наприклад, у 2017 очікувана тривалість життя для жінок становила 76,9 років, тоді як для чоловіків – 67,1 років. Хоча українські жінки живуть довше за чоловіків, проте рівень їхнього економічного доходу нижчий. Коли йдеться про валовий національний продукт (ВНП), дохід жінок складає менше ніж 6082 дол. на рік, а чоловіків – 10513 дол. Однак показники очікуваної тривалості навчання як для жінок, так і для чоловіків, у середньому складають 11,3 років.

У 2017 році ІЛР для жінок в Україні становить 0,746 на противагу 0,751 для чоловіків, таким чином значення ІГР дорівнює 0,993, що зумовлює місце країни у групі 1. Для порівняння, ІГР для Казахстану та Російської Федерації складають 1,007 і 1,019 відповідно [16].

Загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового покращення у сфері людського розвитку, але потенціал для зростання та наближення до показників розвинених країн ще є.

У 2017 році за ініціативою Світового банку започатковано новий «Проект розвитку людського капіталу» (The Human Capital Project – НСР), який сприятиме прискореному здійсненню більш масштабних і ефективних інвестицій в людський капітал задля зміцнення соціальної справедливості і зростання економіки [17].

Перша аналітична доповідь була представлена 11 жовтня 2018 року під час щорічних зборів Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Групи Світового банку в Індонезії.

Індекс людського капіталу представляє обсяг людського ресурсу в перспективі (знання, навички, здоров'я), враховуючи його досягнення у віці 18 років народженими уже сьогодні дітьми. Індекс містить такі дані, як дитяча смертність, кількість років навчання та його результати. При визначенні індексу людського капіталу враховуються такі складові, як рівень освіти в країні, професійна підготовка, працевлаштування та зайнятість, тривалість життя тощо.

В табл. 3 наведено порівняльні дані Індексу людського капіталу та складових найбільш розвинених країн світу, країн СНД та України за 2018 рік.

Таблиця 3

Порівняльні дані Індексу людського капіталу та складових найбільш розвинених країн світу, країн СНД та України за 2018 рік (побудовано автором за даними [17])

Економіка	Імовірність виживання до 5 років	Очікувані роки навчання	Гармонізований результат навчання	Скореговані роки навчання	Рівень виживання дорослого населення	Індекс людського капіталу		
						Нижня межа	Середнє значення	Верхня межа
Найбільш розвинені країни								
Австралія	1.00	13.8	524	11.6	0.95	0.79	0.80	0.81
Австрія	1.00	13.9	525	11.7	0.94	0.78	0.79	0.80
Бельгія	1.00	13.4	519	11.1	0.93	0.75	0.76	0.77
Велика Британія	1.00	13.9	517	11.5	0.94	0.77	0.78	0.79
Греція	0.99	12.9	474	9.8	0.94	0.67	0.68	0.69
Данія	1.00	13.4	531	11.4	0.93	0.76	0.77	0.79
Ізраїль	1.00	13.8	503	11.1	0.95	0.75	0.76	0.78
Ірландія	1.00	13.7	538	11.8	0.95	0.79	0.81	0.82
Ісландія	1.00	13.4	497	10.7	0.95	0.73	0.74	0.75
Іспанія	1.00	13.1	514	10.8	0.94	0.74	0.74	0.75
Італія	1.00	13.6	514	11.2	0.95	0.76	0.77	0.78
Канада	0.99	13.7	537	11.7	0.94	0.79	0.80	0.81
Китай	0.99	13.2	456	9.7	0.92	0.66	0.67	0.68
Китай (Гонконг)	0.99	13.4	562	12.1	0.95	0.81	0.82	0.83
Люксембург	1.00	12.4	500	9.9	0.94	0.68	0.69	0.70
Мексика	0.99	12.6	430	8.6	0.89	0.60	0.61	0.61
Нідерланди	1.00	13.8	530	11.7	0.94	0.79	0.80	0.81
Німеччина	1.00	13.9	528	11.7	0.93	0.78	0.79	0.81

Продовження табл. 3

Нова Зеландія	0.99	13.6	517	11.3	0.94	0.76	0.77	0.78
Норвегія	1.00	13.7	512	11.2	0.94	0.76	0.77	0.78
Південна Корея	1.00	13.6	563	12.2	0.94	0.83	0.84	0.86
Португалія	1.00	13.8	520	11.5	0.93	0.77	0.78	0.79
США	0.99	13.3	523	11.1	0.90	0.75	0.76	0.77
Туреччина	0.99	12.1	459	8.9	0.90	0.61	0.63	0.64
Фінляндія	1.00	13.7	548	12.0	0.93	0.80	0.81	0.82
Франція	1.00	14.0	506	11.3	0.93	0.76	0.76	0.77
Швейцарія	1.00	13.3	524	11.1	0.95	0.75	0.77	0.78
Швеція	1.00	13.9	525	11.7	0.95	0.79	0.80	0.81
Японія	1.00	13.6	563	12.3	0.94	0.83	0.84	0.85
Країни Співдружності Незалежних Держав (СНД)								
Азербайджан	0.98	11.6	472	8.7	0.87	0.58	0.60	0.62
Білорусь*	–	–	–	–	–	–	–	–
Вірменія	0.99	11.1	443	7.9	0.88	0.56	0.57	0.58
Казахстан	0.99	13.3	537	11.5	0.80	0.72	0.75	0.77
Киргизстан	0.98	12.6	420	8.4	0.82	0.57	0.58	0.59
Молдова	0.98	11.8	436	8.2	0.83	0.57	0.58	0.59
Російська Федерація	0.99	13.8	538	11.9	0.78	0.68	0.73	0.77
Таджикистан	0.97	10.8	444	7.7	0.87	0.51	0.53	0.55
Узбекистан*	–	–	–	–	–	–	–	–
Туркменістан*	–	–	–	–	–	–	–	–
Країни – колишні члени СНД								
Україна	0.99	13.0	490	10.2	0.81	0.61	0.65	0.68
Грузія	0.99	12.5	445	8.9	0.85	0.60	0.61	0.63

* дані відсутні.

Дані табл. 3 свідчать про те, що середнє значення Індексу людського капіталу в найбільш розвинених країнах у 2018 році, за даними Групи Світового банку, коливається в межах 0,61–0,84. Найнижчий Індекс людського капіталу серед цієї групи країн у Мексики (0,61), а найвищий – у Південної Кореї та Японії (0,84). Порівняння групи країн СНД за цим показником засвідчило, що найбільше середнє значення Індексу людського капіталу у Російської Федерації (0,73), а найменше – у Таджикистану (0,53). Варто зауважити, що це порівняння наведено без урахування показників Білорусі, Узбекистану та Туркменістану, які на жаль наразі відсутні. Україна та Грузія, які належать до колишніх країн СНД, мають середнє значення Індексу людського капіталу 0,65 та 0,61 відповідно. Середнє значення Індексу людського капіталу в Україні дорівнює, або знаходиться близько від значень цього показника таких розвинених країн, як Люксембург, Туреччина, Греція, Китай.

Відповідно до визначеної у статті мети розглянемо та порівняємо методику розрахунку ІЛР, яку використовує ООН (рис. 2), та національну методику.

При підрахунку ІЛР за методикою ООН враховуються 3 види показників:

1. Очікувана тривалість життя – оцінює довголіття.
2. Рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання.
3. Рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США.

В Україні використовується схожа методика визначення індексу регіонального людського розвитку, проте, існують і відмінності.

Методика визначення ІЛР за 6 блоками містить узагальнену систему показників, що характеризує кількісні та якісні характеристики соціально-економічної диференціації соціального розвитку:

- коефіцієнт диференціації індексу розвитку людського потенціалу, що характеризує ступінь відмінності в соціально-економічному розвитку аналізованих країн, регіонів усередині країни, соціальних груп;
- коефіцієнт диференціації індексу здоров'я (довголіття), що показує, наскільки стан здоров'я в одній країні, регіоні краще, ніж в іншому;
- коефіцієнт диференціації індексу освіти. Такий показник визначає ступінь перевищення рівня освіти населення в одній країні (регіоні або іншому об'єкті дослідження) над рівнем освіти (грамотності) населення іншої країни;
- коефіцієнт диференціації індексу доходу, що визначає ступінь економічної диференціації аналізованих країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації індексу смертності, як показник відмінностей у стані здоров'я порівнюваних країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації рівня професійної освіти, що відображає відмінності в ступені охоплення навчанням другої і третьої ступені освіти в досліджуваних країнах або регіонах.

Рис. 2. Загальна схема побудови Індексу людського розвитку за методикою ООН [14]

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку в Україні за складовими блоками у 2016 році дозволяє виявити місце кожного регіону в соціально-економічному розвитку країни. Так, Одеська область за результатами показників усіх блоків посідає 15 місце в рейтингу регіонів України.

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку в Україні за складовими блоками у 2016 році (розраховано фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. В. Птухи за даними [18])

Область/ Регіон	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР, 2016 р.	
	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	СКЗ*	ранг	сума	ранг
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	0,7154	7	0,5116	10	0,5475	22	0,7044	7	0,5142	22	0,8331	8	3,8262	12
Волинська	0,7168	6	0,5579	8	0,6178	7	0,5854	16	0,5749	10	0,8171	14	3,8700	7
Дніпропетровська	0,6633	18	0,4109	15	0,5752	18	0,7167	6	0,6131	2	0,8487	5	3,8279	11
Донецька	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Житомирська	0,6690	16	0,3889	19	0,5999	13	0,5417	19	0,5577	13	0,8084	15	3,5656	22
Закарпатська	0,6674	17	0,5612	7	0,8233	1	0,8715	3	0,5922	8	0,7840	21	4,2995	3
Запорізька	0,6910	11	0,4163	14	0,5508	20	0,7491	5	0,5958	5	0,8469	6	3,8499	10
Івано- Франківська	0,7304	4	0,6787	5	0,5876	16	1,0198	1	0,5735	11	0,8068	16	4,3968	1
Київська	0,7319	3	0,3748	21	0,6825	2	0,5732	17	0,5953	7	0,8652	1	3,8229	13
Кіровоградська	0,6465	21	0,3533	22	0,6049	11	0,6495	11	0,5507	15	0,8284	11	3,6333	20
Луганська	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Львівська	0,7347	2	0,7325	3	0,6801	4	0,6227	12	0,5865	9	0,8358	7	4,1922	4
Миколаївська	0,6629	19	0,3767	20	0,6016	12	0,8073	4	0,5958	6	0,8205	12	3,8647	8
Одеська	0,6848	13	0,3987	17	0,6813	3	0,5862	15	0,6193	1	0,8315	9	3,8017	15
Полтавська	0,7080	8	0,4700	12	0,5949	14	0,6767	9	0,5704	12	0,8309	10	3,8509	9
Рівненська	0,6971	10	0,5835	6	0,6052	10	0,4638	22	0,5412	19	0,7830	22	3,6738	17
Сумська	0,6860	12	0,4762	11	0,5566	19	0,7024	8	0,5439	17	0,8500	4	3,8151	14
Тернопільська	0,7631	1	0,7504	1	0,5755	17	0,5580	18	0,5173	21	0,7942	19	3,9584	6
Харківська	0,6790	15	0,7139	4	0,6123	8	0,6042	14	0,6027	4	0,8630	2	4,0752	5
Херсонська	0,6504	20	0,3985	18	0,6609	5	0,5007	21	0,6096	3	0,8066	17	3,6267	21
Хмельницька	0,7232	5	0,5135	9	0,5499	21	0,5386	20	0,5551	14	0,7891	20	3,6694	18
Черкаська	0,6800	14	0,4497	13	0,6059	9	0,6176	13	0,5274	20	0,8519	3	3,7325	16
Чернівецька	0,7034	9	0,7399	2	0,6251	6	0,9444	2	0,5500	16	0,7996	18	4,3624	2
Чернігівська	0,6451	22	0,4027	16	0,5892	15	0,6517	10	0,5412	18	0,8176	13	3,6475	19

Примітка: СКЗ* – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку

Динаміка інтегрального регіонального індексу людського розвитку в Україні в 2013–2016 рр. наведена в табл. 5. Вона свідчить про те, що Одеська область стабільно займає середнє положення за цим показником серед інших регіонів України.

Таблиця 5

Динаміка інтегрального регіонального індексу людського розвитку в Україні у 2013–2016 рр. (побудовано автором за даними [18])

Регіони	Роки				Ранг
	2013	2014	2015	2016	
Вінницька область	3,6424	3,7046	3,72916	3,8262	12
Волинська область	3,7373	3,7696	3,8250	3,8700	7
Дніпропетровська область	3,7316	3,7867	3,7816	3,8279	11
Житомирська область	3,4901	3,5892	3,5712	3,5656	22
Закарпатська область	3,9745	4,0536	4,0275	4,2995	3
Запорізька область	3,9174	3,9743	3,9546	3,8499	10
Івано-Франківська область	3,6219	3,8112	3,8923	4,3968	1
Київська область	3,8714	3,9245	3,8592	3,8229	13
Кіровоградська область	3,5516	3,4954	3,5650	3,6333	20
Львівська область	4,0087	4,0451	4,0810	4,1922	4
Миколаївська область	3,7421	3,8185	3,8199	3,8647	8
Одеська область	3,8245	3,8602	3,7879	3,8017	15
Полтавська область	3,8333	3,8222	3,8530	3,8509	9
Рівненська область	3,6417	3,7169	3,7163	3,6738	17
Сумська область	3,6030	3,6433	3,6951	3,8151	14
Тернопільська область	3,7619	3,8278	3,8709	3,9584	6
Харківська область	4,2141	4,2745	4,1996	4,0752	5
Херсонська область	3,5008	3,5794	3,6090	3,6267	21
Хмельницька область	3,7194	3,6864	3,6479	3,6694	18
Черкаська область	3,7651	3,7570	3,7772	3,7325	16
Чернівецька область	4,1549	4,1598	4,1321	4,3624	2
Чернігівська область	3,6821	3,7533	3,6709	3,6475	19

Серед лідерів індексу людського розвитку в Україні у 2013–2016 роках західні регіони – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області, а також Харківська область.

Загальне достатньо стає позиціонування Одеської області серед регіонів України обумовлене багатьма факторами, що визначають показники за кожним блоком оцінювання.

Демографічна складова виступає основним показником оцінки рівня розвитку людського капіталу та основним чинником соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому. Вже тривалий проміжок часу в Україні і, зокрема, в Одеському регіоні, спостерігається скорочення населення (табл. 6), що негативно позначається на його ефективному розвитку та конкурентоспроможності.

Таблиця 6

Чисельність постійного населення у регіонах України за 2010–2017 рр. (побудовано автором за даними [18])

(на 1 січня; осіб)

	Роки						Приріст/ скорочення населення 2010–2017
	2010	2013	2014	2015	2016	2017	
Україна	45782592	45372692	45245894	42759661	42590879	42414905	-3367687
Автономна Республіка Крим*	1956550	1956422	1958504	...	...	...	–

Продовження табл. 6

Області							
Вінницька	1643523	1619953	1611177	1603488	1595078	1583272	-60251
Волинська	1033937	1037230	1038575	1040190	1039940	1038226	4289
Дніпропетровська	3352172	3304486	3289122	3273328	3251575	3227102	-125070
Донецька	4453855	4362557	4330997	4284365	4252260	4231172	-222683
Житомирська	1286618	1269672	1263281	1256735	1248318	1241251	-45367
Закарпатська	1241995	1251560	1254017	1256737	1256325	1255944	13949
Запорізька	1810875	1784454	1775044	1765137	1752853	1738699	-72176
Івано-Франківська	1377990	1379062	1379370	1379827	1379626	1377189	-801
Київська	1715985	1716273	1719699	1723455	1726456	1728692	12707
Кіровоградська	1011367	988756	981150	974164	966735	959341	-52026
Луганська	2307020	2251954	2234876	2215554	2200792	2190693	-116327
Львівська	2531247	2522332	2520066	2519429	2515804	2515657	-15590
Миколаївська	1188801	1172766	1167657	1163627	1157492	1149411	-39390
Одеська	2379962	2384100	2385433	2385382	2379229	2375456	-4506
Полтавська	1491729	1459983	1450367	1441137	1431110	1418990	-72739
Рівненська	1150564	1155808	1157791	1160091	1160751	1161703	11139
Сумська	1170125	1141057	1130765	1121256	1111064	1102337	-67788
Тернопільська	1085614	1074076	1070076	1066685	1062458	1055941	-29673
Харківська	2753453	2728783	2721606	2715666	2702980	2685552	-67901
Херсонська	1091999	1076800	1071135	1066444	1060924	1054217	-37782
Хмельницька	1330794	1310801	1303829	1298079	1291250	1282104	-48690
Черкаська	1291589	1265259	1256328	1248187	1239336	1227578	-64011
Чернівецька	901306	904098	905433	906900	906828	905055	3749
Чернігівська	1101205	1069260	1058284	1047131	1036433	1024870	-76335
Міста							
Київ	2743824	2803716	2827395	2846667	2865262	2884453	140629
Севастополь*	378493	381474	383907	...	...	...	-

* дані по АР Крим та м. Севастополю за 2015–2017 рр. відсутні.

Тенденція щодо зменшення чисельності населення зберігається і для більшості областей України, зростання на 1 січня 2017 року відбулося тільки у Волинській (+4289 осіб), Закарпатській (+13949 осіб), Київській (+12707 осіб), Рівненській (+11139 осіб), Чернівецькій (+3749 осіб) областях та в м. Київ (+140629 осіб).

Сучасний стан людського потенціалу залежить від ситуації на ринку праці. Економічна активність в Одеській області сприяє достатньо високому рівню зайнятості населення. Впродовж 2016 року із 1270,4 тис. осіб, які мали статус безробітних, 32,2% (або 409,0 тис. осіб) були працевлаштовані. Порівняно з попереднім роком показник працевлаштованих становив 92%. Найбільший відсоток працевлаштованих серед осіб, які мали статус безробітних у 2016 р., був у Харківській області і становив 45,7%, а найменший (25,6%) спостерігався у Київській області.

Серед областей Причорноморського регіону найбільший відсоток працевлаштованих серед осіб, які мали статус безробітного у 2016 р. був в Одеській області, він перевищував цей показник по Україні і становив 36,6%. Порівняно із попереднім роком показник працевлаштованих в Одеській області 90,3%. У Миколаївській та Херсонській областях відсоток працевлаштованих серед осіб які мали статус безробітного у 2016 нижче середнього по Україні значення, у Миколаївській області він становив 25,2%, а в Херсонській області – 29,6%. Порівняно з попереднім роком показник працевлаштованих у Миколаївській області склав 87,3%, а в Херсонській області – 81,5%.

Нові підходи до вимірювання соціально-економічного розвитку регіонів відображені в національній методиці, яка ухвалена Постановою КМУ № 1029 від 20.12.2017 р. «Деякі

питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики». Згідно з цим нормативним документом соціально-економічний розвиток регіонів має визначатися за двома основними індикаторами – індекс конкурентоспроможності регіону та індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР). Конкурентоспроможність регіону визначається як здатність регіону створювати привабливе та стійке середовище для діяльності підприємств і сприятливі та комфортні умови для життя його мешканців. Для розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів використовують 10 груп показників, серед яких: економічна стабільність; інфраструктура; охорона здоров'я; якість дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти; якість вищої освіти та професійної підготовки; ефективність ринку праці; розмір ринку; технологічна готовність; належні умови для ведення бізнесу; інновації.

Індекс регіонального людського розвитку визначатиметься за трьома складовими – довге та здорове життя, добробут та гідні умови праці, освіта [19].

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки та надати рекомендації щодо стратегічних пріоритетів державної політики, спрямованих на збереження людського капіталу в Україні:

1. Людський капітал є необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності економіки країни на світових ринках в умовах глобалізації, а також найважливішою характеристикою соціально-економічного розвитку регіонів.

2. Не зважаючи на вкрай складне соціально-економічне становище та військові дії на Сході країни, людський капітал в Україні певною мірою зберігає достатньо високий рівень. Україна залишається серед країн з високим рівнем людського розвитку. В 2017 році Індекс людського розвитку в Україні склав 0,751 та країна посіла 88 місце серед 189 країн у світовому рейтингу.

3. Індекс людського розвитку, в якому поєднуються індикатори рівня доходів, освіти та стану здоров'я, певною мірою дозволяє більш збалансовано оцінити прогрес країни на відміну від оцінки лише за показником ВВП на душу населення. Індексний метод оцінювання інтегрального регіонального людського розвитку відображає об'єктивні залежності між рівнем розвитку населення певної території та її економічним станом.

4. Нові підходи до вимірювання соціально-економічного розвитку регіонів, ухвалені Постановою КМУ № 1029 від 20.12.2017 р., наближують сучасну українську методіку розрахунку ІРЛР до міжнародних стандартів, але значна кількість показників та складність статистичних процедур, що застосовуються до нормування первинних даних, поки що не дозволяють адекватно порівнювати індекси регіонального людського розвитку України з показниками співставних адміністративно-територіальних одиниць країн Європейського Союзу. Тому питання щодо наближення національної та зарубіжних методик залишаються відкритими і потребують подальших наукових досліджень.

5. Державна соціально-економічна політика України має бути спрямована на збереження людського капіталу, розвиток людського потенціалу країни та повинна передбачати такі пешочергові заходи:

- прискорення економічного розвитку і справедливий розподіл ресурсів;
- для реалізації успішної промислової політики в Україні важливо надати пріоритетне значення соціальним інвестиціям, які забезпечать найбільший соціально-економічний ефект від використання людських ресурсів відповідних найвищим конкурентним перевагам, пов'язаним з інноваційністю економіки. «Держава соціальних інвестицій» має виконати відповідальну організаційно-інституційну роль з використанням різноманітних заходів економічної політики, щоб стимулювати процес соціального інвестування в Україні на рівнях всіх суб'єктів цього процесу;
- створення нових робочих місць та гідних умов праці з метою повернення кваліфікованої робочої сили та молоді із-за кордону;
- формування сприятливого інвестиційного клімату;

- фінансування сфер освіти та охорони здоров'я на рівні країн з високим рівнем розвитку людського капіталу;
- встановлення гідних державних гарантій мінімального соціального забезпечення;
- модернізація освітньої сфери та надання закладам вищої освіти більшої автономії в питаннях формування освітніх програм для підготовки якісних кваліфікованих кадрів, необхідних для сучасного соціально-економічного розвитку країни;
- розвиток та поглиблення місцевого самоврядування, передача відповідним структурам та інституціям більших повноважень та необхідних фінансових ресурсів для вирішення актуальних соціальних завдань щодо розвитку людського потенціалу;
- регулювання та розробка системи заходів щодо скорочення масштабів і можливих негативних наслідків зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів.

Перспективи подальших досліджень полягають в уточненні та адаптації вітчизняної методики визначення індексу розвитку людського потенціалу до міжнародних норм, оскільки її застосування порівняно з методикою ООН призводить до різних результатів, а також у розробці наукової типізації груп регіонів за рівнем людського розвитку.

Література

1. Вересюк С. М. *Людський капітал України : проблеми і перспективи*. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52989.doc.htm (дата звернення: 06.08.2018).
2. Гайдуцький А. П. *Масштаби трудової міграції українців за кордон* // Економіка та держава. 2007. № 8. С. 82–86.
3. Грішнова О. А. *Людський розвиток* : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2006. 308 с.
4. Долішній М. І., Злупко С. М. *Соціально-трудоий потенціал : теорія і практика*. Ч. І. К. : Наукова думка, 1994. 263 с.
5. Лібанова Е.М. *Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір* : кол. монографія / За ред. Е. М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 316 с.
6. Ляш О. І. *Оцінка розвитку людського капіталу України* // Економіка і регіон. 2008. № 3 (18). С. 141–145.
7. Приймак В. І., Гинда С. М. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку людського капіталу в Україні* // Молодий вчений. 2015. № 7 (22). Ч. 1. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/7/20.pdf> (дата звернення: 08.08.2018).
8. Мамаева В. Е. *Оценка человеческого потенциала региона с учетом развития интегрированных структур* // Международный научно-исследовательский журнал. 2017. № 9 (63). Ч. 1. С. 13–15.
9. *Социально-экономический потенциал региона* : монографія / Под общ. ред. О. Ф. Балацкого. Сумы : Университетская книга, 2010. 364 с.
10. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз* : кол. монографія / За ред. Е. М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 367 с.
11. Макарова О. В. *Вимірювання людського розвитку в регіонах України : методологічні аспекти та оцінка результатів* // Економіка України. 2015. № 3 (640). С. 41–53.
12. Becker, G. (1964) *Human capital : theoretical and empirical analysis*. Columbia University Press, New York.
13. Коулман Дж. *Капитал социальный и человеческий* // Общественные науки и современность. 2001. № 3. С. 121–139.
14. *Human Development Indicators 2018 – Ukraine* // United Nations Development Programme – Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/UKR#> (access date: 14.08.2018).
15. *Human Development Indicators and Indices : 2018 statistical update team*. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (access date: 15.08.2018).
16. *Індекс людського розвитку : Україна посіла 88 позицію серед 189 країн*. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> (дата звернення: 17.08.2018).
17. *The Human Capital Project* // World Bank Group. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>; <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33252.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (access date: 20.08.2018).
18. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2018).

19. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 1029 від 20.12.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-п> (дата звернення: 22.08.2018).

References

1. Veresyuk, S. M. *Human capital of Ukraine: problems and prospects* [Liudskiy kapital Ukrainy: problemy i perspektyvy], available at: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52989.doc.htm [in Ukrainian]
2. Gaidutskiy, A. P. (2007). *Scale of labor migration of Ukrainians abroad* [Masshtaby trudovoi mihratsii ukraintsiv za kordon], *Ekonomika ta derzhava*, No. 8, s. 82–86 [in Ukrainian]
3. Grishnova, O. A. (2006). *Human development* [Liudskiy rozvytok], KNEU, Kyiv, 308 s. [in Ukrainian]
4. Dolishniy, M. I., Zlupko, S. M. (1994). *Social and labor potential: theory and practice* [Sotsialno-trudoviy potentsial: teoriia i praktyka], Ch. I, *Naukova dumka*, 263 s. [in Ukrainian]
5. Libanova, E. M. (2008). *Human development in Ukraine: innovative dimension* [Liudskiy rozvytok v Ukraini: innovatsiyniy vymir: monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 316 s. [in Ukrainian]
6. Ilyash, O. I. (2008). *Assessment of human capital development in Ukraine* [Otsinka rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy], *Ekonomika i rehion*, No. 3 (18), s. 141–145 [in Ukrainian]
7. Priyamak, V. I., Gynda, S. M. (2015). *Actual problems and prospects of human capital development in Ukraine* [Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini], *Molodyi vchenyi*, No. 7 (22), Ch. 1, available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/7/20.pdf> [in Ukrainian]
8. Mamaeva, V. E. (2017). *Evaluation of region human potential with considering of integrated structures development* [Otsenka chelovecheskogo potentsiala regiona s uchetom razvitiya integrirovannykh struktur], *Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal*, No. 9 (63), Ch. 1, s. 13–15 [in Russian]
9. *Social and economic potential of the region: monograph* (2010). Ed. by O. F. Balatskiy [Sotsialno-ekonomicheskii potentsial regiona: monografiia; pod red. O. F. Balatskogo], *Universitetskaya kniga*, Sumy, 364 s. [in Russian]
10. *Human development of Ukrainian regions: analysis and forecast: collective monograph* (2007). Ed. by E. M. Libanova [Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz; za red. E. M. Libanovoi: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 367 s. [in Ukrainian]
11. Makarova, O. V. (2015). *Measurement of human development in the regions of Ukraine: methodological aspects and results evaluation* [Vymiriuvannia liudskoho rozvytku v rehionakh Ukrainy: metodolohichni aspekty ta otsinka rezultativ], *Ekonomika Ukrainy*, No. 3 (640), s. 41–53 [in Ukrainian]
12. Becker, G. (1964). *Human capital: a theoretical and empirical analysis*, Columbia University Press, New York.
13. Koulman, Dzh. (2001). *Social and human capital* [Kapital sotsialnyy i chelovecheskiy], *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, No. 3, s. 121–139 [in Russian]
14. *Human Development Indicators 2018 – Ukraine*, United Nations Development Programme, Human Development Reports, available at: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/UKR#>.
15. *Human Development Indicators and Indices: 2018 Statistical Update Team*, available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.
16. *Human Development Index: Ukraine ranked 88th among 189 countries* [Indeks liudskoho rozvytku: Ukraina posila 88 pozytziiu sered 189 krain], available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> [in Ukrainian]
17. *The Human Capital Project*, World Bank Group, available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>; <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33252.pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
18. *State Statistics Service of Ukraine: website* [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyniy sait], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
19. *Some issues of monitoring system improving and evaluation of effectiveness implementation of the state regional policy: Law of Ukraine, No. 1029, 20.12.2017* [Deiaki pyannia udoskonalennia systemy monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1029, 20.12.2017], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-п> [in Ukrainian]